

ΓΙΑ ΤΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ «ΓΛΩΣΣΑ» ΚΑΙ «ΓΡΑΦΗ»

Κοσμάς Τουλούμης

Το 1987 ένας από τους γνωστότερους Ευρωπαίους αρχαιολόγους ο Sir, αργότερα, Colin Renfrew¹ προχώρησε σ' ένα σημαντικό τόλμημα. Προσπάθησε να συνεισφέρει, από αρχαιολογική σκοπιά, στο πρόβλημα της ανίχνευσης της πρώτης, συγκροτημένης γλώσσας που μιλήθηκε ποτέ. Μέχρι τότε η αρχαιολογία αποτελούσε μια βοηθητική επιστήμη για τη γλωσσολογική αναζήτηση των Ινδοευρωπαίων, του «περιούσιου» λαού, καθώς από αυτόν «κατάγονται», σύμφωνα με τους υποστηρικτές της θεωρίας ύπαρξής τους, οι περισσότερες σύγχρονες ασιατικές και ευρωπαϊκές φυλές. Η αρχαιολογία προσέφερε, δηλαδή, το υλικό πλαίσιο που αποδείκνυε την ύπαρξη και το πέρασμα των Ινδοευρωπαίων από διάφορες περιοχές του λεγόμενου παλαιού κόσμου. Επιπλέον, η επιστήμη της γλωσσικής παλαιοντολογίας απέδιδε τις ομοιότητες ανάμεσα στις λέξεις διαφόρων αρχαίων και νεότερων γλωσσών, σε μια, υποτιθέμενη, καταγωγή τους από κάποια αρχική πρωτο-γλώσσα².

Ο C. Renfrew αντέστρεψε τον τρόπο με τον οποίο έπρεπε να αναζητηθούν τα αίτια της γλωσσικής συγγένειας ανάμεσα σε σύγχρονους διαφορετικούς λαούς μετατρέποντάς τον από γλωσσολογικό σε υλικό. Αντί να αποδώσει αυτή τη γλωσσική συγγένεια σε κάποιο «πρωταρχικό» λαό θεώρησε ότι αυτή έπρεπε να διερευνηθεί σε σχέση με τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις με τις οποίες συνδέεται και οι οποίες είναι δυνατό να ανιχνευθούν στο αρχαιολογικό υλικό:

«ποιοι είναι οι μηχανισμοί της γλωσσικής αλλαγής... με ποιες κοινωνικές πραγματικότητες επικοινωνούν...Ένα κομβικό επεισόδιο μετασχημάτισε τον τρόπο ζωής στην προϊστορική Ευρώπη και την Εγγύς Ανατολή: η εισαγωγή της γεωργίας» (διασκευή και μετάφραση δική μου από Renfrew 1989: 288).

¹ Ο C. Renfrew έχει σημαντική δράση και στην περιοχή του Αιγαίου. Θα τολμούσαμε να πούμε ότι η παρουσία του ήταν, σχεδόν, εμβληματική για την προϊστορία του Αιγαίου στις δεκαετίες του 1970 και του 1980. Η διδακτορική του διατριβή για τις Κυκλάδες και το Αιγαίο στην 3^η χιλιετία π.Χ., (*The Emergence of Civilization. The Cyclades and the Aegean in the third millennium b.C.*, Methuen 1972) αποτελούσε βασικό βιβλίο αναφοράς για κάθε προϊστορική αρχαιολογική μελέτη, ενώ η ανασκαφή της τούμπας των Σιταγρών στη Δράμα ήταν μία από τις προϊστορικές θέσεις της Μακεδονίας που δημοσιεύθηκαν από τις πρώτες (C. Renfrew, M. Gimbutas και E. Elster, *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece*. Vol 1. Monumenta Archaeologica. University of California 1986).

² Για τους Ινδοευρωπαίους και όλες τις θεωρίες που αναπτύχθηκαν για αυτούς βλ. Mallory 1995.

Αν, λοιπόν, πρέπει να αναζητήσουμε κάπου ένα λαό από τον οποίο προέρχονται οι σύγχρονες παρατηρούμενες συγγένειες μεταξύ των γλωσσών, είτε αυτόν τον ονομάσουμε ινδοευρωπαϊκό είτε όχι, θα πρέπει να τον ψάξουμε, σύμφωνα με τον Renfrew, στις απαρχές της γεωργίας, στη «νεολιθική επανάσταση», όπως ονόμασε τη σημαντική αλλαγή της 10^{ης} χιλιετίας π.Χ. περίπου, με βάση τα κοινωνικοοικονομικά της αποτελέσματα, ο Βηρ Γκόρντον Τσάιλντ (Childe 1971: 111-159).

Πρόσφατα επιχειρήθηκε η ανασκευή της άποψης του C. Renfrew για τη σχέση γεωργίας και γλώσσας και η αναζήτηση της τελευταίας ακόμα πιο βαθιά στην προϊστορία. Υποστηρίχθηκε έτσι πως μπορεί να στοιχειοθετηθεί η παλαιολιθική «συνέχεια» της γλώσσας με εκκίνηση από την παλαιολιθική εποχή (Γιαννόπουλος 2012: 503-545). Σύμφωνα με την παραπάνω άποψη, όταν αναζητούμε την αρχαιότητα μιας γλώσσας είναι αναγκαία η ενδελεχής μελέτη του παρελθόντος μέσα από μια διεπιστημονική αξιοποίηση αρχαιολογικών και γλωσσολογικών δεδομένων, αλλά και ανάλογων δεδομένων από τις παλαιογενετικές έρευνες. Όλα τα παραπάνω μπορεί να μας οδηγήσουν, με αρκετές πιθανότητες, στο συμπέρασμα μιας *«παλαιολιθικής συνέχειας για τις γλώσσες της ινδοευρωπαϊκής οικογένειας, συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής»* (ό.π.: 504). Άρα οι απαρχές της ελληνικής γλώσσας ανιχνεύονται κατά την παλαιολιθική περίοδο. Συνεπώς κάποιои, τουλάχιστον, από τους νεολιθικούς κατοίκους του ελληνικού χώρου μπορεί να εκληφθούν ως ομιλητές της ελληνικής γλώσσας.

Πότε λοιπόν, εξαπλώθηκαν και καθιερώθηκαν οι σύγχρονες γλώσσες; Ακολούθησαν το μεγάλο βήμα που έκανε ο άνθρωπος όταν έγινε παραγωγός της τροφής του ή αναπτύχθηκαν ακόμη πρωιμότερα; Με άλλα λόγια, ο νεολιθικός άνθρωπος μιλούσε, τελικά, κάποια πρόδρομη μορφή των σύγχρονων γλωσσών; Η απάντηση δεν είναι εύκολη. Πολύ περισσότερο όταν εμπλέκονται και παρεμβάλλονται σ' αυτήν «αλλότριες» προσεγγίσεις και επιδιώξεις. Αυτές που αναζητούν την αρχαιότερη γλώσσα ή τον αρχαιότερο λαό του κόσμου στο πλαίσιο μιας σύγχρονης κομπορρημοσύνης για το παρελθόν, η οποία συνδέεται με την εκμεταλλευτική διαχείρισή του από αυτοαποκαλούμενους «ειδικούς», γλωσσαμύνητορες, που διατείνονται πως κατέχουν τη «μοναδική αλήθεια» για την Ιστορία και τα «πεπρωμένα» των λαών.

Οι ανάλογες απορίες, πάντως, φαίνεται πως είναι πολύ παλιές. Ο Ηρόδοτος, για παράδειγμα, στις Ιστορίες³ του, παραθέτει μια γοητευτική ιστορία. Ο Αιγύπτιος βασιλιάς Ψαμμήτιχος, λέει, θέλοντας να δει ποια είναι η αρχαιότερη γλώσσα του κόσμου έδωσε διαταγή να κλείσουν δυο νήπια σε μια σπηλιά, χωρίς να τους μιλήσουν ποτέ, με στόχο να ανακαλύψει ποια γλώσσα θα μιλούσαν όταν έβγαιναν από τη σπηλιά. Η ενδόμυχη επιθυμία του βασιλιά ήταν, βέβαια, να μιλήσουν αιγυπτιακά. Όταν όμως βγαίνοντας από τη σπηλιά τα παιδιά μιλούσαν κάποια ακατάληπτη για το βασιλιά γλώσσα και όταν, τελικά, έμαθε ότι ζητούσαν ψωμί στα φρυγικά σίγουρα θα απογοητεύθηκε πολύ.

Δεν ξέρουμε ποιος έπλασε αυτήν την ιστορία. Αν ήταν, για παράδειγμα, κάποιοι Φρύγες που ήθελαν να τονίσουν τη συμβολή τους στην εξέλιξη της ανθρωπότητας, ή αν παρερμηνεύθηκαν τα ακατάληπτα λόγια των παιδιών ή, αν πρόκειται, τέλος για ένα αθώο ανέκδοτο. Καταλαβαίνουμε, όμως, ότι η ανάγκη αναζήτησης της πρώτης γλώσσας απασχολούσε από πολύ παλιά τον άνθρωπο. Αντιλαμβανόμαστε, επίσης, ότι αυτή η αναζήτηση προσδιορίζεται κάθε φορά από τα ζητούμενά της, από την επιστημονική εξέλιξη και τα πιστεύω της κάθε εποχής, αλλά και από το ποιος είναι αυτός που την πραγματοποιεί.

Μια δεύτερη γνωστή ιστορία διασώζεται από τον Πλάτωνα στο διάλογό του «Κρατύλος». Τη διηγείται ο Σωκράτης, ο οποίος αναφέρει πως τη γραφή εφηύρε ο θεός των Αιγυπτίων Θωθ και την έδωσε στους ανθρώπους. Η εμπλοκή και πάλι των Αιγυπτίων σίγουρα δεν είναι μια απλή σύμπτωση. Μάλλον αντανακλά την αναγνώριση από τους Έλληνες του αιγυπτιακού πολιτισμού και της, σχεδόν, μυστηριακής έλξης που πάντοτε τους ασκούσε. Ακόμα και σήμερα, άλλωστε, αρκετοί είναι αυτοί που θα έβρισκαν ικανοποιητική την εκδοχή της θεϊκής προέλευσης της γλώσσας και της γραφής χωρίς να επιδίδονται με το επίπονο καθήκον της επιστημονικής διερεύνησης του ζητούμενου.

Πέρα, όμως από τις γοητευτικές ιστορίες η επιστημονική αναζήτηση, έχει έτσι και αλλιώς, τις δικές της αλήθειες. Η παλαιοντολογία, η γλωσσολογία, η φυσική ανθρωπολογία και η αρχαιολογία διατυπώνουν τις δικές τους απόψεις για το πότε ο άνθρωπος κατόρθωσε για πρώτη φορά να αρθρώσει λόγο. Η μελέτη των βιολογικών χαρακτηριστικών του ανθρώπινου είδους είναι σημαντική προς αυτήν την κατεύθυνση. Η έμφαση δίνεται στο κρανίο και στον εγκέφαλο αφού θεωρούνται τα

³ βλ. Ηροδότου Ιστορίες, [Βιβλίο Β΄: 2.2.1 – 2.2.5](#)

κέντρα της ομιλίας και της νόησης και στα ανάλογα ανθρώπινα απολιθώματα, από τα πιο πρώιμα μέχρι την εμφάνιση του σύγχρονου ανθρώπου, του *Homo Sapiens Sapiens*. Κατόπιν ερευνώνται και τα κατάλοιπα της δράσης του ανθρώπου και αναζητούνται τα υλικά δεδομένα τα οποία μπορούν να παραπέμψουν, έστω και υπαινικτικά, στο επίπεδο και στη λειτουργία της σκέψης του.

Το επιστημονικό διακύβευμα, έτσι, αφορά το πότε εμφανίστηκε και πώς εξελίχτηκε η ανθρώπινη γλώσσα. Με βάση το μέγεθος και την οργάνωση του εγκεφάλου θεωρείται πιθανή η πρώιμη εμφάνιση της γλώσσας, ήδη από τους πρώτους *Homo* και η αργή και σταδιακή εξέλιξή της. Προς αυτό το συμπέρασμα συνηγορεί και η εξέλιξη της φωνητικής οδού (φωνητική πτυχή, λάρυγγας, φάρυγγας, γλώσσα, ρινοφάρυγγας, ρινική κοιλότητα) τοποθετώντας τη δυνατότητα ομιλίας ακόμα παλαιότερα από τους *Homo*, όταν υπήρχαν οι ανθρωπίδες. Η αρχαιολογία, όμως, θεωρεί την εμφάνιση της γλώσσας πιο πρόσφατη, κατά τη διάρκεια της προϊστορίας πάντα, και ταχέως αναπτυσσόμενη, συνδέοντάς την με τον *Homo Sapiens* (Leakey 1994: 181-204).

Οι φυσικοί ανθρωπολόγοι μιλούν για ένα οστό, το υοειδές, το οποίο βρίσκεται στην περιοχή του λαιμού, στηρίζει τη γλώσσα, το φάρυγγα και το λάρυγγα, και η ύπαρξή του συνδέεται με τη δυνατότητα ομιλίας (Νεοφύτου 2010: 30). Επειδή είναι αρκετά εύθραυστο δεν εντοπίζεται συνήθως στις αρχαιολογικές ανασκαφές. Είναι προφανές, όμως, πως ο εντοπισμός αυτού του οστού της ομιλίας σε ανθρωπολογικά κατάλοιπα της απώτερης προϊστορίας προσφέρει απαντήσεις για το πότε ο άνθρωπος ήταν βιολογικά σε θέση να μιλήσει. Έτσι, λοιπόν, η ανθρωπολογική έρευνα θεώρησε, σύμφωνα και με τον πρώτο εντοπισμό υοειδών οστών, πως η γλώσσα αναπτύχθηκε στα τελευταία 30 έως 40 χιλιάδες χρόνια της παλαιολιθικής εποχής, κατά τη λεγόμενη Ανώτερη Παλαιολιθική (Ντούμας 2013: 48-49), όταν και κυριάρχησε το είδος του σύγχρονου ανθρώπου, *Homo Sapiens sapiens*. Ένα πρόσφατο, όμως, εύρημα άλλαξε τα δεδομένα. Ο Σύγχρονος Άνθρωπος φαίνεται πως δεν ήταν το μόνο ομιλών είδος. Στο σπήλαιο Kebara 2 του Ισραήλ εντοπίστηκε το οστό της ομιλίας και σε απολιθώματα Νεάντερταλ (D' Anastasio et.al. 2013), με αποτέλεσμα η ικανότητα για γλωσσική ανάπτυξη να μπορεί να χρονολογηθεί παλαιότερα και να συνδεθεί και με άλλα είδη ανθρώπου. Όλα αυτά, βέβαια, χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης.

Οι αρχαιολογικές προσεγγίσεις συνέδεαν πάντοτε τη γλωσσική ικανότητα των ανθρώπων και τις γνωστικές τους δυνατότητες με την εξέλιξη στην κατασκευή των πρώτων εργαλείων και την εμφάνιση της τέχνης. Από την εποχή του γνωστού Γάλλου

προϊστοριολόγου και μελετητή των πρώτων ανθρώπων A. Leroi-Gourhan, τη δεκαετία του 1960, η πρόοδος στην ομιλία παραλληλίστηκε με την εξέλιξη της ανθρώπινης τεχνικής και τεχνολογίας και κυρίως με την ύπαρξη της αφαιρετικής και προβλεπτικής ικανότητας την οποία προϋποθέτουν τα στάδια κατασκευής ενός εργαλείου και η εξασφάλιση της μελλοντικής του χρήσης (Leroi-Gourhan 2000). Η διαπίστωση των μεταβολών στην κοινωνική συμπεριφορά και στην επικοινωνία ως μέσου διατήρησης της ομάδας, αλλά και ενδοκοινοτικής και διακοινοτικής διαφοροποίησης μεταξύ ατόμων και ομάδων προστίθεται σήμερα στο οπλοστάσιο της αρχαιολογικής ανίχνευσης της ύπαρξης της γλώσσας. Έτσι οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα για

«... την αναμφισβήτητη παρουσία της γλώσσας στη μετάβαση από τη Μέση στην Ανώτερη Παλαιολιθική Περίοδο, 45.000-35.000 χρόνια περίπου πριν από την εποχή μας... Μια σειρά μεταβολών σε άλλους τομείς της παλαιολιθικής ζωής κινούνται προς ανάλογη κατεύθυνση: η διεύρυνση της βάσης διατροφής και η ειδίκευση προς συγκεκριμένα είδη, η αύξηση του πληθυσμού, που υποδηλώνεται από την αύξηση των αρχαιολογικών θέσεων, η λειτουργία δικτύων επαφών και ανταλλαγών που καλύπτουν μεγάλες αποστάσεις. Όλες οι μεταβολές αυτές δηλώνουν μια ριζική αναδιοργάνωση της κοινωνικής συμπεριφοράς, στην οποία η μεταφορά πληροφορίας, καθώς και η δημιουργία και η διατήρηση κοινωνικών ορίων μεταξύ των ομάδων αλλά και μεταξύ των ατόμων, παίζει ακόμη πιο σημαντικό ρόλο. Μέσα στο πλαίσιο αυτό η παρουσία της γλώσσας θεωρείται βέβαιη» (Κωτσάκης 2001: 91).

Η παρουσία της γλώσσας λοιπόν, θεωρείται βέβαιη πριν από 45.000 χρόνια περίπου και συνδέεται με τον *Homo Sapiens sapiens*, το σύγχρονο άνθρωπο. Πρέπει, βέβαια, να επισημανθεί πως γλώσσα και ομιλία δεν ταυτίζονται απαραίτητα. Η ομιλία είναι μια βιολογική δυνατότητα η οποία όταν πραγματώνεται μέσω μιας συγκεκριμένης γλώσσας προσλαμβάνει κοινωνικοπολιτιστικές διαστάσεις. Τα χαρακτηριστικά της γλώσσας, το συντακτικό και η γραμματική προσφέρουν τη δυνατότητα για έλλογη χρήση του λόγου και διαφορετική νοηματοδότηση ανάλογα με τα συμφραζόμενα μιας πρότασης. Έτσι προκύπτουν και οι αναφορές στο παρόν, στο παρελθόν ή στο μέλλον και τελικά η διαχείριση αποθηκευμένων στον εγκέφαλο πληροφοριών ανάλογα με τις προσαρμοστικές ανάγκες του ανθρώπου σε διαφορετικά κοινωνικά και φυσικά περιβάλλοντα. Το καίριο σημείο, λοιπόν, είναι ο εντοπισμός του πότε η ομιλία μετεξελίσσεται σε γλώσσα. Γενετικές έρευνες, για παράδειγμα,

υποστηρίζουν ότι η γλώσσα προέκυψε από μια βιολογική μετάλλαξη στο αντρικό χρωμόσωμα Y, η οποία συνέβη πριν 50.000 χρόνια (Petit 2005). Έτσι κι αλλιώς, όμως η παρουσία της γλώσσας θεωρείται σημαντική για την κοινωνική συνεργασία μεταξύ των ανθρώπων. Μια θεωρία, άλλωστε, υποστηρίζει πως η γλώσσα εξελίχθηκε για τη μετάδοση πληροφοριών ανάμεσα στα μέλη των ανθρώπινων κοινοτήτων που αφορούσαν τους ίδιους τους ανθρώπους. Η έννοια του κουτσομπολιού προσλαμβάνει έτσι νέες διαστάσεις για την επιβίωση των ανθρώπινων ομάδων της απώτερης προϊστορίας (Harari 2015: 34-36).

Ποια γλώσσα, όμως, μιλούσαν, τελικά, οι άνθρωποι πριν από 10.000 χρόνια, στη νεολιθική εποχή; Μπορεί αυτή η γλώσσα να συνδεθεί με σύγχρονα έθνη; Οι άνθρωποι της νεολιθικής εποχής γνώριζαν τη γραφή; Χρησιμοποιώντας τον τίτλο που δόθηκε πριν από κάποια χρόνια για την περίφημη θεωρία της «Μαύρης Αθηνάς» (Κωτσάκης 1997) και τη σημασία της για τη διερεύνηση της συνέχειας ανάμεσα στον αρχαίο, κλασικό και τον σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό, τα παραπάνω ερωτήματα περιστρέφονται, πολλές φορές, στο κενό, όσον αφορά, τουλάχιστον, την αρχαιολογική έρευνα. Το κενό αυτό συνίσταται στο ότι οι ανάλογες προσεγγίσεις αποτελούν την κατεξοχήν απόδειξη της διαχείρισης του παρελθόντος σύμφωνα με τις ανάγκες και τα ερωτήματα του παρόντος και, μάλιστα, στο πλαίσιο αναζητήσεων με εμφανή πολιτική σημασία και με στόχο την ιστορική δικαίωση και τον καθαγιασμό σημερινών εθνικών αντιλήψεων και κρατικών οριοθετήσεων.

Οι προσεγγίσεις αυτές συμβάλλουν, με άλλα λόγια, στην αφήγηση ενός «μυθικού» παρελθόντος το οποίο κατασκευάζεται μεν με τη χρήση πραγματικών «αντικειμενικών» δεδομένων, αλλά εμπλουτισμένων με τα κατάλληλα εκείνα, «υποκειμενικά», φανταστικά στοιχεία τα οποία ομογενοποιούν το προϊστορικό παρελθόν και το θεωρούν έκφραση ενός «περιούσιου» και πρωτοπόρου λαού ή μιας συγκεκριμένης εθνικής ομάδας. Αναδεικνύεται, έτσι με απόλυτη ενάργεια η πολιτική διάσταση της επιστήμης της αρχαιολογίας και η ιδεολογική της χρήση στο παρόν (Renfrew & Bahn 1991: 463-484, Μελάς 2003: 95-122, Τουλούμης 2004: 22-27), όπως υποστηρίζουν και οι κοινωνιολογικού τύπου προσεγγίσεις που βρίσκονται στην αιχμή της σύγχρονης μεταδιαδικαστικής, αναστοχαστικής κριτικής η οποία ασκείται από τους ίδιους τους αρχαιολόγους στην επιστήμη τους (Johnson 1999, Hodder 2002, 2003)., Ο Ian Hodder από τους εισηγητές της μεταδιαδικαστικής προσέγγισης στην αρχαιολογία σημειώνει, για παράδειγμα:

«...η μεταδιαδικαστική αρχαιολογία...αναπτύσσεται μέσα από μια κριτική του δρόμου που (η αρχαιολογία) διέσχισε πριν, οικοδομώντας όσα διαφοροποιούνται από το μονοπάτι. Συνεπάγεται διαφορετικότητα και έλλειψη ομοφωνίας. Χαρακτηρίζεται από ανοιχτή συζήτηση και αβεβαιότητα σχετικά με θεμελιώδη ζητήματα που σπάνια μπορεί να αμφισβητήθηκαν προηγουμένως στην αρχαιολογία. Περισσότερο θέτει ερωτήσεις παρά παρέχει απαντήσεις» (Hodder 2002: 274)

Το να αναρωτιόμαστε, λοιπόν, αν οι νεολιθικοί κάτοικοι του ελληνικού χώρου μιλούσαν και έγραφαν ινδοευρωπαϊκά ή ακόμα και ελληνικά, συνιστά περισσότερο ένα ψευδοπρόβλημα, πλούσια νοηματοδοτημένο από σημερινά κριτήρια εθνικών προσδιορισμών και από αντίστοιχες επιδιώξεις, παρά ένα ζήτημα καθοριστικής σημασίας, όσον αφορά την κατανόηση αυτού καθαυτού του παρελθόντος. Επειδή, όμως, τα ερωτήματα που τίθενται στο παρόν και αφορούν το παρελθόν είναι πολύ δύσκολο να διαφύγουν από αυτόν τον ιδεολογικό ή ακόμα και ιδεολογηματικό επικαθορισμό τους, είναι φυσικό οι αρχαιολόγοι να καλούνται να απαντήσουν κάθε φορά στο ερώτημα «ποιοι ήταν και ποια γλώσσα μιλούσαν οι νεολιθικοί».

Οι αρχαιολόγοι θα βρίσκουν πάντα απέναντί τους είτε τη θεωρία των Ινδοευρωπαίων είτε την αντίληψη για τη γηγενή ανάπτυξη των πολιτισμών και, ιδίως, του ελληνικού. Θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους την πιθανότητα τα ευρήματά τους να υφίστανται παρερμηνείες και να συνεισφέρουν καινούργια κομμάτια στη συμπλήρωση του παζλ των ιδεολογημάτων του σήμερα. Τα διαρκώς αυξανόμενα αρχαιολογικά δεδομένα που προκύπτουν από την ανάπτυξη της παγκόσμιας αρχαιολογικής δράσης αξιοποιούνται συχνά σε λανθασμένες ή ακόμα και παρααρχαιολογικές κατευθύνσεις. Στους σημερινούς μεταμοντέρνους καιρούς οι διαφορετικές, ακόμα και οι μεταφυσικές ή οι εκκεντρικές, προσεγγίσεις του παρελθόντος δεν θεωρούνται εξ ορισμού άκυρες ή άμεσα εξοβελιστέες. Ακόμα και η λεγόμενη περιθωριακή εξωγήινη αρχαιολογία του φον Νταίνικεν, ή και η ιδιάζουσα περίπτωση πολλών Ελλήνων παρααρχαιολογούντων, μπορεί να αντιμετωπιστεί ως ένα φαινόμενο άρθρωσης λόγου για το παρελθόν και να υπαχθεί σε κριτική με βάση τη διαπίστωση ότι στοχεύει στη μεταπώληση των ιδεών για το παρελθόν σε μια ιδιότυπη αγορά εθνικών ιδεολογημάτων με σκοπό το συμβολικό κέρδος (βλ. και Μελάς 2003: 101).

Με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα το ζήτημα του ποιοι ήταν οι νεολιθικοί δεν μπορεί να απαντηθεί. Η ινδοευρωπαϊκή θεωρία μπορεί να είναι ένα γοητευτικό παραμύθι, αλλά θα δέχεται πάντα σοβαρή αμφισβήτηση. Ένα είναι σίγουρο. Στην

προϊστορία δεν υπήρχε τέτοιος λαός που να αυτοπροσδιορίζοταν με το όνομα αυτό. Οι Ινδοευρωπαίοι, λοιπόν, είναι μια κατασκευή των αρχαιολογικών «εργαστηρίων». Ένας τεχνητός λαός στον οποίο αποδόθηκαν χαρακτηριστικά ενός «ανώτερου» λαού που διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην προϊστορία, κατοικώντας τη γη, με σκοπό να δικαιωθούν στο βάθος του χρόνου λαοί που είχαν ανάλογες βλέψεις. Δεν είναι τυχαία, άλλωστε, η χρήση του ινδοευρωπαϊκού προτύπου από τη ναζιστική Γερμανία και η αρχική ονομασία του προϊστορικού αυτού φύλου, ως «Ινδογερμανών».

Μια άλλη αναμφισβήτητη διαπίστωση είναι ότι στη νεολιθική δεν υπήρχαν, βέβαια, σύνορα. Οι διατυπώσεις περί ελληνικής, βαλκανικής ή ευρωπαϊκής νεολιθικής έχουν περισσότερο γεωγραφικό και μεθοδολογικό χαρακτήρα, παρά υποδηλώνουν εθνικές διαφορές. Είναι, όμως, δεδομένο πως υπάρχουν πολιτιστικές ομοιότητες, σε όψεις της καθημερινής ζωής και κυρίως στη μορφή και τη διακόσμηση χρηστικών και μη χρηστικών αντικειμένων, ανάμεσα σε θέσεις που βρίσκονται στην ίδια γεωγραφική περιοχή, όπως, επίσης, διαπιστώνονται, μέσω της διασποράς αντικειμένων και ιδεών, και επαφές μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικές περιοχές. Δεν είναι εύκολο να ειπωθεί αν κάτι τέτοιο είναι ενδεικτικό της ύπαρξης φύλων ή ομάδων δεμένων με συγγενικούς δεσμούς τους οποίους, μάλιστα, αναγνωρίζουν και διαιώνίζουν οι κάτοικοι των νεολιθικών οικισμών. Η άποψη ότι συνιστούν, μέσω της εγκαθίδρυσης ενός δικτύου ανταλλαγών και σχέσεων την προσπάθεια για τη δημιουργία ενός ενιαίου κοινωνικού χώρου με στόχο να τονιστεί και να νομιμοποιηθεί η κοινωνική συνέχεια (Κωτσάκης 1996: 170) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Η σύνδεση, συνεπώς, των ανθρώπων της νεολιθικής εποχής με οποιοδήποτε σύγχρονο λαό είναι αρκούντως προβληματική. Παρόλα αυτά η συνεχής κατοίκηση μιας γεωγραφικής περιοχής από την παλαιολιθική περίοδο μέχρι σήμερα είναι ένα αξιοσημείωτο φαινόμενο που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και υποδεικνύει κάποιες σταθερές που συνέδεαν ανέκαθεν τον άνθρωπο με τα κριτήρια επιλογής ενός συγκεκριμένου φυσικού περιβάλλοντος ως τόπου εγκατοίκησης του και τους συνακόλουθους ιστορικούς αλλά και νοηματικούς δεσμούς, τους οποίους αναπτύσσει με αυτόν το συγκεκριμένο τόπο.

Τελευταία, με βάση χαρακτηριστικά αρχαιολογικά ευρήματα, έχει αρχίσει, επίσης, να δημιουργείται, παράλληλα με την τεκμηριωμένη επιστημονική αναζήτηση, μια παραφιλολογία, ή παρααρχαιολογία καλύτερα, όσον αφορά την ύπαρξη και

χρήση του γραπτού λόγου κατά τη διάρκεια της νεολιθικής εποχής. Από τη δεκαετία του 1960, ήδη, είχαν εντοπιστεί στην περιοχή Tartaria της Ρουμανίας τρία πήλινα αντικείμενα τα οποία έφεραν σημεία και σύμβολα που προσιδιάζαν σε κάποια μορφή πιθανής, πρώιμης, νεολιθικής, γραφής (Merlini & Lazarovici 2008). Η γραφή αυτή θεωρήθηκε έκτοτε ως «γραφή του Δούναβη» και έκφραση του «πολιτισμού του Δούναβη» (ό.π., 111) στο πλαίσιο της παράδοσης της βαλκανικής αρχαιολογίας να αναγνωρίζει πίσω από τα τέχνηρα, φύλα και πολιτισμούς (Τουλούμης 2014). Τα ευρήματα αυτά εντάχθηκαν σ' έναν ευρύτερο κύκλο που περιλαμβάνει το γνωστό νεολιθικό «πολιτισμό» της Vinca στην πρώην Γιουγκοσλαβία.

Οι αρχικές επιφυλάξεις για τα ευρήματα, οι οποίες αφορούσαν ακόμα και την ακριβή χρονολόγησή τους στην 5^η χιλιετία π.Χ. μετατράπηκαν σε βεβαιότητα για μια ανεξάρτητη εμφάνιση της γραφής στην Ευρώπη πολύ πριν από τα μέχρι τότε ανάλογα μεσοποταμιακά δεδομένα. Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος της διδακτορικής διατριβής της S. Winn η οποία ασχολήθηκε με το θέμα το 1973: *The Signs of the Vinča Culture: an Internal Analysis; Their Role, Chronology and Independence from Mesopotamia*. University Microfilms, Ann Arbor, Michigan όπου η «ανεξαρτησία» από τη Μεσοποταμία δηλώνεται ευθαρσώς, ενώ υπαινίσσεται η ευρωπαϊκή πρωτοκαθεδρία.

Σήμερα ανάλογα ευρήματα προέρχονται από αρκετές περιοχές της βαλκανικής χερσονήσου⁴, συμπεριλαμβανομένης και της βόρειας Ελλάδας (Μαραγκού 2012). Σημεία που μπορούν ν' αποδοθούν σ' ένα είδος κώδικα επικοινωνίας έχουν βρεθεί επάνω σε πηλό, όπως στο όστρακο νεολιθικού αγγείου από τα Γιούρα Αλοννήσου (Sampson 2009), στην εσωτερική, κοίλη επιφάνεια ενός λίθινου αντικειμένου, της νεολιθικής εποχής, στα Γιαννιτσά (Χρυσοστόμου 2001), αλλά και σ' ένα ξύλινο αντικείμενο που βρέθηκε αστρωματογράφητο, μέσα στη λίμνη, στο νεολιθικό λιμναίο οικισμό του Δισπηλιού της Καστοριάς και το οποίο χρονολογήθηκε με φυσικοχημικές μεθόδους γύρω στο 5.250 π.Χ. (Χουρμουζιάδης 2002: 260). Τα ευρήματα αυτά του ελληνικού χώρου έχουν προκαλέσει ένα κύμα παρααρχαιολογικών δημοσιεύσεων και τηλεοπτικών παρουσιάσεων, ξεκινώντας, μέσα σ' ένα κλίμα πλήρους σύγχυσης περιλαμβάνει από το συσχετισμό τους με τη γνωστή, μη αποκρυπτογραφημένη, μινωική γραφή, τη γραμμική α, μέχρι την

⁴ Μια σύνοψη όλων των μέχρι σήμερα ευρημάτων υπάρχει στην ειδική γι' αυτό το θέμα ιστοσελίδα www.prehistory.it.

αναγνώριση σε αυτά πρώιμων στοιχείων του ελληνικού αλφαβήτου. Εντάχθηκαν με λίγα λόγια στην αναζήτηση της ελληνικής ταυτότητας στο προϊστορικό παρελθόν μέσα από το σχήμα, το οποίο και περιγράψαμε παραπάνω, της δημιουργίας, δηλαδή, ενός φαντασιακού και μυθικού παρελθόντος με συμπλοκή υποκειμενικών και αντικειμενικών δεδομένων.

Αυτή η ιδιότυπη σύγχρονη «μυθολογία» συσκοτίζει, σαφώς, το ουσιαστικό συμπέρασμα για τη νεολιθική «γλώσσα». Στη διάρκεια της νεολιθικής, λοιπόν, φαίνεται πως πέρα από τα υπόλοιπα σύμβολα ενδοκοινοτικής και διακοινοτικής επικοινωνίας μεταξύ των μελών των ανθρώπινων κοινοτήτων, όπως οι απεικονίσεις μορφών και ζώων ή η κάθε είδους διακόσμηση τεχνέργων, υπάρχει και ένας γραμμικός και εικονιστικός κώδικας επικοινωνίας που προσομοιάζει με αυτό που ονομάζουμε σήμερα γραφή, χωρίς, απαραίτητα, να έχει και τις ίδιες διαστάσεις με αυτήν. Ένας άλλος κώδικας επικοινωνίας που σχετίζεται με κάποιο πρώιμο σύστημα μέτρησης αντιπροσωπεύεται από τη χρήση μικρών πήλινων γεωμετρικών αντικειμένων σε σχήμα κώνου, σφαίρας,, δίσκου, κυλίνδρου, τριγώνου κ.λ.π. Παρόμοια αντικείμενα έχουν βρεθεί στη Μέση Ανατολή (από την Συρία έως την Περσία και από την Ανατολία μέχρι την Παλαιστίνη και την περιοχή της Ασιατικής Ευρώπης και χρονολογούνται από το 8000 έως το 3000 π.Χ. και θεωρούνται ως ένα είδος «αδεογράμματος» ή σημείου δηλωτικού για τη μεταφορά μηνυμάτων οικονομικού και πιο συγκεκριμένα «εμπορικού» περιεχομένου⁵ ή γενικότερα ως ένα σύμβολο για την απόδοση κατηγοριών εννοιών όπως η ποσότητα ή η ενότητα πραγμάτων⁶.

Δεν μπορεί ακόμη κανείς να διαβάσει αυτή τη γραφή και συνεπώς η οποιαδήποτε αναφορά στο ενδεχόμενο περιεχόμενο τέτοιων «κειμένων» και οι ταυτίσεις τους με μεταγενέστερες, αλλά και σύγχρονες γραφές και γλώσσες είναι ατυχής και, σαφώς, φαντασιακή. Είναι προφανές, επίσης, ότι πρόκειται για μια μερική γραφή, μια γραφή συμβόλων, και όχι για μια ολική ή πλήρη γραφή που αντιστοιχεί σε κάποιο σύστημα ομιλούμενης γλώσσας⁷. Η ύπαρξή της, όμως, θέτει, αναμφισβήτητα, ένα κεφαλαιώδες προς διερεύνηση ζήτημα για τη μελλοντική αρχαιολογική έρευνα. Υπαινίσσεται την παρουσία κάποιου είδους «πρωτογραφής», έστω και στο επίπεδο απλών σημείων επικοινωνίας, η οποία φαίνεται πως

⁵ βλ. D. Schmandt-Besserat, “Tokens: the Cognitive Significance” περιοδικό **Documenta Praehistorica**, Vol.XXVI, 1999

⁶ βλ. B. Nilhamn *Tokens of Identity?-Small Clay Objects in Near Eastern Archaeology*. Uppsala 2002

⁷ Για τις έννοιες της “ολικής” και “μερικής” γραφής βλ. Harari 2015: 134-136.

προηγήθηκε των γνωστών γραφών που θεωρούνται ότι συνδέονται με τις λογιστικές ανάγκες των μεσοποταμιακών κοινωνιών της 4^{ης} χιλιετίας π.Χ. ή με τα αρχεία των αιγαιακών ανακτορικών πολιτισμών της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ.

Η αναζήτηση της γλώσσας και της γραφής στη νεολιθική περίοδο φαίνεται, λοιπόν να περνά αναγκαστικά μέσα από τη διερεύνηση εθνικών και φυλετικών χαρακτηριστικών στην προϊστορία. Αυτό μπορεί να συμβαίνει γιατί τα χαρακτηριστικά αυτά έχουν σχεδόν φυσικοποιηθεί στη συνείδηση των ανθρώπων, οι οποίοι προσλαμβάνουν τη φυλή και το έθνος ως αναμφισβήτητες και «αιώνιες» κατασκευές. Αυτό φαίνεται πως επιτείνεται μάλιστα, σε μια εποχή, όπως η σημερινή μεταψυχροπολεμική, κατά την οποία η εθνική ταυτότητα λειτουργεί ως μέσο διεκδίκησης απέναντι στο φόβο της ομογενοποίησης σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία (Μπιλάλης 2015: 8)⁸.

Σήμερα, όμως, επίσης, που η αρχαιολογία έχει ήδη αντιμετωπίσει αναστοχαστικά το ζήτημα των εθνών στην προϊστορία⁹, και τη χρήση του παρελθόντος στο παρόν (Brown & Hamilakis 2003) η προσέγγιση της οποιασδήποτε διερεύνησης της γραφής και της γλώσσας όχι ως κοινωνικής και επικοινωνιακής κατασκευής, αλλά ως, κυρίως, εθνικής, επαναφέρει την όλη συζήτηση πίσω στις απαρχές της αρχαιολογικής σκέψης¹⁰. Τελικά, όσο ρομαντική και αν ακούγεται αυτή η επιστροφή στο παρελθόν δεν κάνει τίποτε άλλο από το να επαναφέρει, από την πίσω πόρτα, στο προσκήνιο σκέψεις και στοχασμούς που δεν προσφέρουν οτιδήποτε καινούριο στη μελέτη της ανθρώπινης συνθήκης.

⁸ Για έναν σχετικό προβληματισμό βλ. επίσης Πλάντζος 2009.

⁹ βλ. για παράδειγμα τη σχετική συζήτηση στο Sherratt 2005

¹⁰ βλ. και Trigger 2005: 153-211.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Brown, K.S. & Y. Hamilakis (ed.) 2003. *The Usable Past: Greek Metahistories*. Lexington Books.
- Childe, V.G. 1971. *Ο άνθρωπος πλάθει τον εαυτό του*. Ράππας, Αθήνα
- D'Anastasio R, Wroe S., Tuniz C., Mancini L., Cesana D.T., Dreossi D, 2013. Micro-Biomechanics of the Kebara 2 Hyoid and Its Implications for Speech in Neanderthals. *PLoS ONE* 8(12): e82261. doi:10.1371/journal.pone.0082261
- Γιαννόπουλος, Θ. Γ. 2013. «Πόθεν και Πότε οι Έλληνες;»: Οι υπεύθυνες απαντήσεις της επιστήμης και η παρούσα κατάσταση της έρευνας για την πρώτη αρχή του ελληνικού πολιτισμού. Ηράκλειο. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Harari, Y. N. 2015. *Sapiens. Μια Σύντομη Ιστορία του Ανθρώπου*. Αθήνα. Αλεξάνδρεια.
- Hodder, I. 2002. *Διαβάζοντας το Παρελθόν*. Αθήνα Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- (ed.) 2003. *Archaeological Theory Today*.
- Johnson, M. 1999. *Archaeological Theory*. Blackwell. London.
- Κωτσάκης, Κ. 1996. Ανταλλαγές και Σχέσεις στο *Νεολιθικός Πολιτισμός στην Ελλάδα*, επιμ. Γ. Α. Παπαθανασόπουλος. Αθήνα. Ίδρυμα Ν. Π. Γουλανδρή. Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης.
1997. *Η Μαύρη Αθηνά: Αφηγήσεις στο κενό, Σύγχρονα Θέματα*, 19, 64, 37-41
2001. Τα εργαλεία του ανθρώπου και η γλώσσα. Στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, επιμ. Α.-Φ. Χρηστίδης,. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], σελ. 87-93.
- Origins*, Penguin Books
- Leakey, R. 1994. *Η απαρχή του ανθρώπινου είδους*. Αθήνα. Κάτοπτρο
- Leroi-Gourhan, A. 2000. *Το έργο και η ομιλία του ανθρώπου. Α' Τεχνική και Γλώσσα*. Αθήνα. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Mallory, P. J 1995. *Οι Ινδοευρωπαίοι. Γλώσσα, Αρχαιολογία και Μύθος*. Αθήνα. Στάχυ.
- Μαραγκού, Χ. 2012. “Ενδείξεις για τις Αρχές της Αριθμητικής και της Γραφής

- (Νεολιθική εποχή)” στο Δ. Β. Γραμμένος (επιμ.) *Μελέτες για την Προϊστορική Μακεδονία*. Προ-ιστορήματα, Παράρτημα 1, <https://proistoria.wordpress.com/pro-istorimata>.
- Merlini, M. & G. Lazarovici 2008. ‘Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tartaria tablets. *Acta Terrae Septemcastrensis*, VII, 111-198.
- Μελάς, Μ. 2003. *Η Αρχαιολογία Σήμερα*. Αθήνα. Καρδαμίτσα.
- Μπιλάλης, Μ. 2015. *Το Παρελθόν στο Δίκτυο. Εικόνα, τεχνολογία και ιστορική κουλτούρα στη σύγχρονη Ελλάδα (1994-2005)*. Αθήνα: Historein, EKT/EIE.
- Νεοφύτου, Ε.Π. 2010. *Πειραματική Βιολογική Ανθρωπολογία*. Θεσσαλονίκη. Ζήτη.
- Ντούμας, Χ. Γ. 2013. Η Καταγωγή των Ελλήνων *Book’s Journal* 38: 48-49.
- Petit, P. 2005. *The Rise of Modern Humans* στο C. Scarre (ed.) *The human past*. London. Thames & Hudson.
- Πλάντζος, Δ. (επιμ.) 2009. *Παγκοσμιοποίηση και εθνική κουλτούρα*. Αθήνα. Αλεξάνδρεια.
- Renfrew, C. 1989. *Archaeology and Language: the puzzle of Indo-European*
- Renfrew, C. and P. Bahn 1991. *Archaeology. Theories, Methods and Practices*. Thames and Hudson.
- Sampson A. 2009, Neolithic and Bronze Age incised symbols in the Greek area, in J. Marler and M. R. Dexter (eds), *Signs of Civilization. Neolithic symbol system of Southeast Europe*, 187-192, Novi Sad.
- Sherratt, S. 2005. “‘Ethnicities’, ‘Ethnonyms’ and Archaeological Labels: Whose Ideologies and Whose Identities?,” in J. Clarke (ed.), *Archaeological Perspectives on the Transmission and Transformation of Culture in the Eastern Mediterranean*. Oxford 25-38.
- Τουλούμης, Κ. 2004. *Διδάσκοντας για το Παρ(ελθ)όν. Η Αρχαιολογία στη Μέση Εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη. Ζήτη.
- Τουλούμης, Κ. 2014. Οι αρχαιολόγοι και οι αρχαιο-«λόγοι». Οι ταυτότητες των ερευνητών, οι «λόγοι» και η αναπλαισίωσή τους στην προϊστορική αρχαιολογία της Μακεδονίας στο Ε. Στεφανή, Ν. Μερούσης, Α. Δημουλά (επιμ.) *Εκατό Χρόνια Έρευνας στην Προϊστορική Μακεδονία 1912-2012*. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης: 685-694.

- Trigger, B. G. 2005. *Μια Ιστορία της Αρχαιολογικής Σκέψης*. Αθήνα. Αλεξάνδρεια
- Χουρμουζιάδης, Γ.Χ. 2002. *Δισπηλιό, 7.500 χρόνια μετά*. Θεσσαλονίκη. University Studio Press
- Χρυσοστόμου, Π. 2001: Νέα στοιχεία από τη νεολιθική έρευνα στην επαρχία Γιαννιτσών. Μια άγνωστη μορφή προϊστορικής γραφής, *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 15: 489-500.